Emro Science and Education
Open-access scientific journal
Journal homepage: https://journal.emro.uz
OPEN ACCESS

CONFERENCE PAPER OPEN ACCESS

Vol. 1 No. 4 (2024) · “Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish va yuqori iqtisodiy o‘sish sur’atlarini ta’minlashning ustuvor yo‘nalishla...

ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman

4. Armstrong, M. (2014). Performance Management: Key Strategies and Practical Guidelines. London: Kogan Page.
5. Boshqaruv statistikasi va tahlili bo‘yicha xalqaro standartlar (ISO 30400-30409).
6. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy rivojlanish dasturlari bo‘yicha statistik hisobotlar (2021-2023).
7. Mehnat resurslarini boshqarish bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar va tavsiyalar: ILO Publications.
8. Qarshiboev, O. (2022). “Sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirish yondashuvlari”. Iqtisodiyot va menejment jurnali.
9. Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press.
Internet resurslar: Xalqaro ilmiy maqolalar va korxona boshqaruvi bo‘yicha tahliliy materiallar.

JAHON AMALIYOTI ZAMONAVIY DAVLAT AUDITINING NAZARIY VA USLUBIY MUAMMOLARI

Mexmonaliyev Ulug‘bek Erkinjon o‘g‘li
Farg‘ona politexnika instituti, tayanch doktoranti
u.mehmonaliyev@ferpi.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada yurtimiz uchun yangi tushuncha davlat auditini (nazoratini) ko‘rib chiqilgan. Jahon amaliyoti zamonaviy davlat auditi davlat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida qo‘llaniladi. Shu munosabat bilan muallif tomonidan audit tushunchasining huquqiy asoslari va ushbu tushunchadan maxsus vakolatli organ tomonidan amalga oshiriladigan davlat nazoratining maxsus turi sifatida davlat auditini aniqlashda foydalanish imkoniyatlari tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: davlat auditi, davlat byudjeti, byudjetdan mablag‘ oluvchilar, byudjetni taqsimlash samaradorligi.

Har qanday jamiyatda har qanday mamlakat byudjet mablag‘larining sarflanishini nazorat qilishi kerak. Ushbu monitoring davlat darajasida amalga oshirilishi kerak. Boshqarish tizimi ijtimoiy menejmentning quyi tizimi bo‘lib, asosan tizim o‘zining sifat xususiyatlarini, ishlashini va rivojlanishini saqlab qolishini kafolatlaydi. Davlat moliyaviy nazoratining samarali tizimini tashkil etish va faoliyat ko‘rsatishi davlat moliyaviy siyosatining majburiy elementidir.

Yaqinda paydo bo‘lgan nazorat rolini yetarlicha baholamaslik O‘zbekistoning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi qiyinchiliklar va salbiy tendensiyalarning tarqalishining asosiy sabablaridan biriga aylandi. Hozirgi vaqtda O‘zbekistonda mavjud davlat moliyaviy nazorati tizimi samara ishlayapti deyish qiyin. Shubhasiz, bunday vaziyatni norma deb hisoblash mumkin emas, bu O‘zbekiston davlatchiligini sezilarli darajada zaiflashtiradi va uning past samaradorligining asosiy sabablaridan biridir.

Davlat auditining samaradorligini oshirish uchun aniq konseptual asos talab qilinadi, u hozirda me’yoriy-huquqiy bazada o‘rnatilmagan, shuningdek, ilmiy adabiyotlarda turli xil talqinlarga ega, bu byudjet huquqiy normalarini buzuvchilar tomonidan boshlangan da’volar paytida davlat manfaatlarini himoya qilishga imkon bermaydi. Audit byudjet jarayonining bir qismi bo‘lganligi sababli, byudjet jarayonining asosini tashkil yetuvchi tushunchalarni belgilash tavsiya etiladi: byudjet mablag‘lari,

Published: 23.12.2024
Cite this article: Mexmonaliyev Ulug‘bek Erkinjon o‘g‘li (2024). Jahon amaliyoti zamonaviy davlat auditining nazariy va uslubiy muammolari. Emro Science and Education, 1(4). https://journal.emro.uz/public/maqola/950
© 2024 The Author(s). Published by Emro Science and Education. This is an open access article.

byudjet mablag‘lari bilan operatsiyalar, byudjet mablag‘lari oqimi, davlat auditi, byudjet mablag‘larini oluvchilar (byudjet oluvchilar), moliyaviy buzilish.

Davlat auditining obyektlari byudjet oluvchilar bo‘lib, ularning tasnifi iqtisodiy sektorga mansubligi va tashkiliy-huquqiy shakliga qarab amalga oshiriladi. Davlat sektorining umumiy kelajagi jamoat farovonligiga erishishda siyosiy hisobdorlikdan boshqaruv hisobdorligiga o‘tishdan iborat.

Ijro yetuvchi hokimiyat organlarining davlat auditini amalga oshiradigan, ammo ijro yetuvchi hokimiyat tizimiga kiritilmagan davlat organlari davlat auditining vakolatli subyektlari hisoblanadi. Ular ijro yetuvchi hokimiyat organlari faoliyati uchun ham, mamlakatning butun aholisi uchun ham muqobil ma’lumot manbalari bo‘lib, odatda qonun chiqaruvchi (vakillik) organlar tomonidan shakllantiriladi [1].

Davlat auditini huquqiy qo‘llab-quvvatlashning asosiy manbai normativ-huquqiy baza bo‘lishi kerak. Hozirgi vaqtda normativ-huquqiy bazada bir qator kamchiliklar mavjud: davlat auditi qonun bilan belgilanmagan; u standartlashtirilmagan, nazoratning umumiy qoidalari mavjud emas; normativ-huquqiy hujjatlarda ko‘plab mos yozuvlar normalari mavjud. Ba’zan, ma’lum bir masalani tartibga soluvchi normani aniqlash uchun doirada o‘nlab yoki hatto yuzlab huquqiy hujjatlarni o‘rganish kerak; ba’zi bo‘ysunuvchi huquqiy hujjatlar normativ-huquqiy bazaga ziddir; normativ-huquqiy bazaning ortiqcha dinamikasi. Sizda bitta normativ - huquqiy hujjatni tushunishga vaqtingiz yo‘q, chunki boshqasi chiqadi, birinchisini bekor qiladi va hokazo.

Byudjet oluvchilarning davlat auditini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyati quyidagilardan iborat. Davlat auditining predmeti maxsus davlat organi bo‘lishi kerak [2]. Muvaffaqiyatli ishlash uchun yaratilayotgan davlat auditorlik organining strategiyasini aniqlash muhimdir. Davlat audit strategiyasi nazariyani amalga oshirish usulidir. Strategiya har qanday qulay sharoitlarni ongli ravishda izlash va ulardan foydalanish imkonini beradi. Davlat auditi strategiyasining mohiyati barcha operatsiyalar ustidan qat’iy nazoratni talab qilmasdan obyektning holati to‘g‘risida to‘liq tasavvurga ega bo‘lishdir.

Byudjet mablag‘larini taqsimlash va ulardan foydalanish ustidan nazorat byudjet oluvchilarga ajratmalar berishda belgilangan maqsadlarga erishishini ta’minlashi kerak. Davlat auditi tushunchasi mavjud bo‘lib, uning asosi shundaki, davlat auditi yuqori malakali mutaxassislar tomonidan byudjet mablag‘laridan foydalanish jarayonida, davlat mablag‘larini saqlash va ulardan samarali foydalanishga ta’sir qilish, moliyaviy huquqbuzarliklarni dastlabki bosqichda aniqlash va oldini olishga yordam berish uchun amalga oshirilishi kerak.

Davlat auditining uslubiy ta’minoti umumiy metodologiyani ishlab chiqishdan iborat bo‘lib, u nazorat harakatlarining ketma-ketligi, audit natijalari bo‘yicha auditorlik dalillari va xulosalarini to‘plash usullari hisoblanadi. Ushbu metodologiya davlat auditi jarayonida amalga oshiriladi va samaradorlik auditini o‘z ichiga oladi.

Davlat mulkini boshqarishning o‘ziga xos xususiyati byudjet ijrosi samaradorligini baholashning o‘ziga xos usullari bilan bog‘liq. Byudjet oluvchilar-bu samaradorligini xususiy sektor faoliyati bilan bir xil ko‘rsatkichlar bilan baholab bo‘lmaydigan tashkilotlarning maxsus turi.

Faoliyatning turli jihatlari holatini baholash uchun tanlangan ko‘rsatkichlar nafaqat ma’lum bir sohadagi taraqqiyotni aks ettirishi, balki umumiy missiya va integratsiyalashgan byudjet siyosati strategiyasining amalga oshirilishini ta’minlashi kerak.

Ko‘rsatkichlar tizimini qo‘llash bo‘yicha ma’lumotlarning yetishmasligi, byudjet oluvchilar, byudjetlashtirish va boshqa kontekstlarning samaradorligini baholashda tizimdan qanday foydalanish mumkinligini va qanday foydalanish kerakligini tushunishga

imkon bermaydi. Buning uchun ishlash auditi davomida ko‘rsatkichlarga erishishni kuzatish va baholash kerak.

Garchi samaradorlik auditi ham xususiy, ham davlat sektorida dolzarb bo‘lsa-da, hukumat tashkilotlari o‘zlarining javobgarligini va davlatdan foydalanishda tejamkorlik, samaradorlik va samaradorlikka bo‘lgan munosabatini namoyish etishlari uchun alohida ehtiyoj tufayli davlat sektori yetakchilik qildi. Davlat xaridlari amaliyotining asosiy tamoyillari – kamsitish, shaffoflik, hisobdorlik va adolat emas-bu talab muhimligini yanada ta’kidlaydi [3]. Ushbu prinsiplarning ba’zilari ma’lum bir tashkilot tomonidan namoyish etilganligini baholash oson bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, samaradorlik auditi o‘tkazilganligini aniqlash yuqori darajadagi muammo bo‘lib qolmoqda. Bundan tashqari, samaradorlik auditi ko‘rsatkichlari aksariyat amaliyotchilar va sotib olish bo‘yicha mutaxassislar va ko‘pincha auditorlar uchun mavhum bilim bo‘lib qolmoqda.

Ishlash auditi natijalaridan moliyalashtirish maqsadlari va miqdorlarini aniqlashda byudjet siyosatini ishlab chiqish uchun foydalanish mumkin. Ishlash auditi natijalari davlat byudjeti siyosati va ijtimoiy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlariga mos keladigan darajada ko‘rsatkichlar tizimini qanday shakllantirish, tavsiflash va ulardan foydalanish to‘g‘risida fikr berishi mumkin.

Shunday qilib, byudjet tadbirlari samaradorligining o‘lchovi bo‘lib xizmat qiladigan ko‘rsatkichlar tizimi davlat byudjeti siyosati va davlat byudjetini ijtimoiy rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari, davlat auditining ajralmas qismi bo‘lgan samaradorlik auditi natijalari bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lishi kerak.

Faoliyat samaradorligini aniqlashda, birinchidan, natijaning belgilangan ijtimoiy-iqtisodiy maqsadga muvofiqligini, shuningdek, ushbu muvofiqlik darajasini tekshirish kerak; ikkinchidan, ushbu maqsadga erishish byudjet operatsiyalari jarayonini tashkil etish darajasi bilan qanday bog‘liqligi va uchinchidan, muayyan miqdordagi resurslardan foydalanish bilan, uni optimallashtirish maqsadga muvofiqdir. Shunday qilib, ishlash ko‘rsatkichlari tizimini uch guruhga bo‘lish mumkin: ijtimoiy natijalarga erishish ko‘rsatkichlari; to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlash natijalariga erishish ko‘rsatkichlari va resurslar samaradorligi ko‘rsatkichlari.

Davlat auditini amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolarni o‘rganishda uning samaradorligiga ta’sir qiluvchi bir qator omillarni aniqlash mumkin:

- Davlat auditi sohasidagi faoliyatni aniq qonuniy tartibga solish;
- Davlat audit organlari, davlat va davlat byudjeti oluvchilar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik;
- Byudjet mablag‘larini oqilona taqsimlash;
- Moddiy oqimlarga nisbatan byudjet mablag‘lari bilan barcha operatsiyalarni hisobga olishning to‘liqligi;
- Davlat auditining metodologiyasi;
- Vakolatlar va ish majburiyatlarining aniq belgilanishini ta’minlaydigan davlat auditi predmetining tashkiliy tuzilishi.

Davlat auditining nazariy va uslubiy asoslarini va uni takomillashtirishning tashkiliy-iqtisodiy asoslarini hisobga olish byudjet oluvchilarni monitoring qilishda davlat auditining samaradorligini ta’minlashga olib kelishi kerak. Davlat auditi murakkab optimallashtirish vazifasini hal qilishda davlat va jamiyatning vositalaridan biri bo‘lib xizmat qilishi.

Samarali davlat audit tizimini tashkil etish O‘zbekistondagi hozirgi ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning dolzarb talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Каленина, М. Ю. (2019). МЕТОДОЛОГИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА. Образование и наука без границ: социально-гуманитарные науки, (12), 112-115.
2. Султанова, Б. Б., & Нусупова, Э. Б. (2017). Методология организации государственного аудита. Журнал исследований по управлению, 3(9), 19-25.
3. Кызы, Х. А. Б. (2019). Важность аудита эффективности в государственном аудите. Вестник науки и образования, (23-2 (77)), 14-17.

KORXONANING MOLIYAVIY NATIJALARI TAHLILINING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

Qudbiyev Nodir Tohirovich
Farg‘ona politexnika instituti, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasi assistenti
nodir.qudbiyev@ferpi.uz

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tadqiqotda korxona moliyaviy natijasining nazariy va amaliy jihatlari va uni tahlil qilishga yondashuvlarga oid masalalar ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotning maqsadi korxona faoliyati moliyaviy natijasini shakllantirish va tahlil qilish uslubiyatini tadqiq etishdan iborat. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, korxonaning moliyaviy natijalarini tahlil qilish uslubiyoti, qo‘llaniladigan metodlar majmui hamda tanlangan ko‘rsatkichlar tizimi to‘ldirilishi va muayyan korxona faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlariga moslashtirilishi mumkin, bu esa albatta korxona maksimal samaradorlikni ta’minlaydi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy tahlil, korxonalar faoliyati, korxonaning samaradorligi, moliyaviy ko‘rsatkichlar, kapitali miqdori, moliyaviy natija, foyda va zarar.

Har qanday iqtisodiy subyektning samaradorligi, uning faoliyat turidan qat’i nazar, moliyaviy natija bilan tavsiflanadi, uning qiymati turli xil omillar ta’sirida shakllanadi. Axborot ma’lumotlari asosida korxona faoliyatning daromadliligini (zararliligini) baholaydi va keyingi rivojlanish rejasini ishlab chiqadi.

Bugungi geosiyosiy vaziyat va bozor munosabatlarining ayrim subyektlari raqobatbardoshligining yo‘qolishi bilan murakkablashgan zamonaviy iqtisodiy sharoitda kelgusida faoliyat samaradorligini takomillashtirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish maqsadida faoliyat samaradorligini kompleks tahlil qilish va keyinchalik baholash masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaning samaradorligi moliyaviy ko‘rsatkichlarning qiymatlari asosida belgilanadi. Korxonalar faoliyatini har tomonlama tahlil qilish uchun foydalaniladigan tizimdagi asosiy ko‘rsatkichlar moliyaviy natijalardir.

Iqtisodiy va moliyaviy tahlil bo‘yicha darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar va ilmiy adabiyotlarni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, korxonaning moliyaviy natijasini aniqlashda juda ko‘p nomuvofiqliklar mavjud.

Z.N. Qurbanov va K.M. Misirov “moliyaviy natijalarni aniqlash uchun ma’lum bir davr oralig‘ida olingan daromadlar bilan qilingan xarajatlarni taqqoslash, ya’ni olingan daromadlardan qilingan xarajatlarni ayirish lozim” [1].

A.Sh.Kuliboyev va X.N.Iskanov “moliyaviy natijalar - bu xo‘jalik yurituvchi subyektning ma’lum hisobot davrida tadbirkorlik faoliyati jarayonida o‘ziga qarashli mablag‘ning oshishi yoki kamayishidir”[2].

R.D. Dusmuratov va A.S. Boltayev “mahsulot (ish, xizmat)larni sotishdan olingan moliyaviy natija bu yalpi foyda ko‘rsatkichi bo‘lib, u bozor munosabatlari sharoitida